

KAOS POVLAČENJA

Utorak, 8. svibnja 1945.

Probudio sam se tog lijepog proljetnog jutra kada su me obasjale prve sunčane zrake. U prvi tren nisam znao gdje se nalazi moj tvrdi ležaj, sve dok nisam odmotao šatorsko krilo kojim sam se pokrio kada je noćas počelo kišiti. Posljednjih sam nekoliko noći spavao u blizini osmatračnice uz rub šume na brežuljku zapadno od Križevaca. Brežuljak se protezao od sjevera na jug usporedno s dolinom pod nama u kojoj je bio grad Križevci. S osmatračnice se je lijepo vidjela velika crkva u Križevcima, a osim toga se je pred nama prostirao centar grada kao na tanjuru. Sasvim naprijed, pod nama, protezala se Križevačka željeznička stanica s mnogo ranžirnih kolosijeka, ložionicom i skladištima za ugljen. Glavna pruga je na desno išla za Zagreb s odvojkom za Žabno i Bjelovar, dok je pruga na lijevo vodila dalje prema Koprivnici.

Kao da sam već zaboravio naš bijeg iz Cirkvene koju smo napustili glavom bez obzira prije tri dana. Polako sam odmotao šatorsko platno, izvukao se iz deka i dobro protegnuo ukočene udove. Ustao sam s ležaja od lišća i paprati u namjeri da prvo obiđem osmatračnicu, te da čujem ima li što novoga. S osmatračkog položaja pružao se izvrstan pogled na dugačku dolinu korita rijeke Glogovnice koju je slijedila željeznička pruga kao i glavna cesta od Zagreba preko Vrbovca, pa do Križevaca dalje za Koprivnicu. Križevci su važno cestovno raskrižje s glavnim cestama za Vrbovec i Zagreb, Žabno i Bjelovar, Sokolovac i Koprivnicu, te na zapad još tri od kojih je ona prema Zaistovcu prolazila južno i nešto podalje od položaja bitnice.

Nakon sporog i mučnog noćnog marša, stigli smo u Križevce pred jutro. Za neke je to bilo izvjesno olakšanje, dok su drugi bili mrzovoljni što nismo krenuli za Zagreb. Mnogi su bili uvjereni da neprijatelj već zna gdje se nalazimo, pa tako i položaj topova iako smo ga nastojali što bolje prikriti. Isto tako su nas stalno upozoravali da se čuvamo neprijateljskih informanata kojih ima navodno dosta među domobranima. Znali smo da Ustaše nemaju previše povjerenja u domobrane, jer se često dogodilo da su čitave naoružane domobranske postrojbe prešle k partizanima tj. dezertirale neprijatelju. Partizani su sada prerasli u vojsku, pa su sada njihove jedinice pripadale Jugoslavenskoj armiji, koju su kratko zvali "JA". Tako se zvao sada naš neprijatelj pri povlačenju prema zapadu.

Došavši na novi položaj iznad Križevaca, potražio sam među detaljnim kartama onu koju bih mogao upotrijebiti ovdje na zapadu Hrvatske. Našao sam samo pregledne karte koje su mi ipak omogućile da se mogu informirati o cestama i drugim detaljima zapadne Hrvatske i Slovenije. Dobra cesta, od kamenog makadama, prolazila je u laganom usponu desno, podalje od položaja bitnice, pa je spajala Križevce, preko Zaistovca, s Kominom na glavnoj cesti od Zagreba za Sesvete i Varaždin. Lijevo, blizu samoga položaja, vodila je druga cesta na zapad do Orehovca i u Kalničko gorje i grad

Kalnik. Kalnik je bio poznat po teškim borbama u prošlosti o čemu svjedoče ruševine poznatog zamka s jakim utverdama. Položaj bitnice je bio u maloj udolini lijevo od te ceste za Orehovac koja je išla dalje za Breznicu na Lonji i na glavnoj cesti od Zagreba za Varaždin.

Oprezno sam se približio prikrivenoj osmatračnici i tamo našao vodnika na dužnosti koji me je upoznao s opažanjima za vrijeme njegove smjene koja je počela u praskozorje. Dakle, skoro da i nema bilo kakvog prometa na cestama prema ili iz Križevaca. Isto tako nije bilo željezničkog prometa prema ili iz smjera juga, tj. od Zagreba. Čudilo me je već što u posljednja dva dana nismo vidjeli promet ili neko kretanje na cesti od Žabna odakle smo se u panici povukli. Pitao sam se, jesu li ta tri dana bila samo predah u općem povlačenju na zapad? Proteklih smo dana u više navrata ispalili više granata u tom smjeru ceste, a upotrijebili smo trofejne talijanske granate kojih je bilo previše. Bio sam zadovoljan što se možemo riješiti tog balasta, jer nikada nisi bio siguran hoće li talijanska granata eksplodirati u cilju. Zapovijedi su stizale od nekuda iz grada pa tako i navođenje vatre topova. Gađali smo uglavnom s najvećom udaljenosti od oko 7500 metara. Iz zapovjedništva Zdruga nismo više ništa čuli pa tako nije bilo niti pritužbi. Pitao sam se stalno što se događa s 2. Ustaškim zdrugom?

Što zbog izmorenosti, što zbog ozljeda dosta se smanjio broj konja, ali će sigurno naći način kako da dopune spregove, tim više što su se prilično smanjile naše zalihe iz Osijeka, pa će trebati manji broj vozila za to. Je li bilo manje vojnika u bitnici teško je bilo ocijeniti, možda i zbog toga jer je Greglova satnija sada bila kod zapovjedništva pukovnika Štira. U bitnici su ostali uglavnom samo topnici dok se zapovjednik satnik Matijević sada zadržavao u našoj blizini. Vlatko je bio veza između zapovjedništva Zdruga i bitnice, ali je ostajao samo kratko vrijeme kod bitnice.

Opskrbna vozila bitnice su se smjestila u majuru sa sjeverne strane ceste za Orehovac, a tamo je naš satnik mogao spavati u pravom krevetu. Položaj bitnice je bio južno pored iste ceste, a topovi su bili dobro prikriveni uz rub šume. Ta se šuma prostirala uz zapadni rub doline, a kojoj je u blizini bio salaš. S položaja se nisu mogli vidjeti Križevci, niti brežuljak istočno od samoga grada. To je bilo moguće jedino s podaljeg ruba udoline, te od nešto udaljenije osmatračnice.

Uzaludno sam pokušavao doznati gdje se nalazi bojišnica, a i o razvoju rata u kojem smo činili samo sićušni udio. Potajno se šuškalalo da su Rusi već okupirali skoro cijelu Austriju. Iz razgovora između satnika i Vlatka sam nešto načuo o tome da će se Hrvatska vlada i vojska povlačiti na zapad sve dok se ne uspije predati američkim ili engleskim vojnim jedinicama. U Sloveniji se je čekalo na savezničke invazivne jedinice, pa nije bilo sigurno na koje ćemo prvo naići. Prije sam već čuo o pokušaju Hrvatske da otvori svoju obalu u Hrvatskom Primorju ili Istri kako bi se tamo iskrcale savezničke postrojbe.

Jedan od tih pokušaja bio je i neuspjeli državni udar generala Vokića u jesen prošle godine, kada smo još bili na izobrazbi u Stockerau kod Beča. Pokušaj generala Vokića bio je osuđen na neuspjeh. To se dogodilo djelomično zbog

političkog i vojnog razvoja na već «oslobođenim» područjima Titove države. Sigurno da je Poglavnik Dr. Ante Pavelić bio posve nemoćan bilo što drugo učiniti pod danim okolnostima. Za Vokića i njegove istomišljenike taj je pokušaj svršio tragično, ali se o tome nije ništa govorilo u javnosti. Ako bi se hrvatsko pučanstvo i vojska čak uspjela povući u Sloveniju i tamo naići na Saveznike, kako bi oni reagirali ako im se preda tako velik broj osoba? Gdje bi mogli u Sloveniji prvo naići na jedinice Amerikanaca ili Engleza? Hoćemo li morati voditi borbe da si oslobodimo put kako bi se predali neprijatelju od kojega možemo očekivati korektni postupak s ratnim zarobljenicima?

U jesen smo 1944. još bili u Stockerau kada su nam jednog dana oduzeli sve oružje koje smo imali uz sebe za vrijeme izobrazbe. Nismo imali ubojitog streljiva uz nas, ali su nam ipak oduzeli puške i bajunete. Mi nismo znali uzrok tog iznenadnog i neprijateljskog postupka pogotovo kad je nekoliko dana kasnije prestala nastava. Potom smo se morali razdužiti od svih predmeta koje smo preuzeli kada smo došli u Jäger Kaserne u Stockerau u studenom 1943. zbog izobrazbe za topničke časnike. Skinuli smo njemačku uniformu pa kako smo u Stockerau stigli u našoj civilnoj odjeći, dali su nam obući nekakvu odrpanu domobransku odoru. Izgledali smo prilično jadno u toj odori sastavljenoj od kojekakvih dijelova, koja sigurno nije bila primjerena budućim časnicima Hrvatskog Domobranstva. Nije nam ostalo mnogo vremena o tome razmišljati, pa smo s ponešto humora očekivali našu neizvjesnu budućnost nakon povratka u domovinu.

Moja su se osjetila potpuno razbudila, te me brzo povratila u stvarnost, pa sam odmah prestao s razmišljanjima. Stvarnost se sastojala od povremenih borbenih djelatnosti i trivijalnosti života, na primjer umivanja i čišćenja, te kako i gdje obaviti nuždu. Mrzio sam pomanjkanje mogućnosti za održavanje redovite opće tjelesne higijene. Lagani me je svrbež oznojene kože, pokrivene tankom korom prašine, na to stalno podsjećao, kao i prljavo donje rublje. Nisam se više brijao, ni ne znam kada sam to učinio zadnji put. Prao sam se kada se za to pružila dobra prilika, a nisam više o tome vodio posebnu brigu. Vanjski izgled me nije uopće zanimao, pa sam, takav kakav sam, oprezno nastavio put do ruba šume. Nakon što sam provjerio jeli osmatrač na dužnosti, te ima li čega važnoga, svratio sam do salaša da se malo uredim i pojedem što nam je kuhinja priredila.

Prošao sam prvo pored dobro prikrivenih topova, a potom prešavši Orehovačku cestu s malo prometa stigao do salaša. Konji su tamo bili dobro smješteni u štalama gdje je veterinar imao s njima svu silu posla njegujući ozlijede poglavito na koljenima i kopitima. Ozlijede konja i topovskih sprega nastale kod one bezumne trke preko polja podno Žabna, kada se na nas JAK dva puta obrušio i preletio bitnicu u predvečerje prije tri dana. Kasnije smo se od Žabna kretali vrlo sporo i s mnogo zastajkivanja tijekom noći, jer je ta dosta uska cesta bila pretrpana prometom. Puževim smo korakom trebali cijelu noć da prevalimo samo 12 kilometara od Žabna do Križevaca za vrijeme tog sablasnog povlačenja. Kada sam se domogao Viragovih kola više ih nisam napuštao, te sam noć preveo drijemajući na sjedalu ogrnut dekom. Nisam više htio čuti niti misliti o tome što se dogodilo prošlog poslijepodneva u Cirkveni.

Stigavši u dvorište salaša spazio sam više vojnika kako se motaju oko kotlova gdje se dijelio topli obrok. Miris svježeg kruha širio se dvorištem, što je bio znak da se naši kuhari zbilja mnogo trude da nam uljepšaju život pod tim okolnostima. Uvijek sam se divio njihovoj dovitljivosti kako uspijevaju doći do potrebnih namirnica te pripremiti obrok unatoč svim nedaćama koje su nas pratile. Jasno, do većine namirnica, mogli su doći jedino pljačkom ili otimanjem. "Zastavniče, dođite k meni. Imam kave za vas. Bit će to možda posljednja koju ćete dobiti" pozdravio me je glavni kuhar. Uzevši ponuđenu kavu i još topao oveći komad kruha, upitao sam iznenađen kuhara: "Tko je to rekao? Je li netko bio u gradu i čuo nešto?" - "Hm, znate gospodine, svašta se govorka ovdje. Satnik je malo čas otišao svojim kolima u grad da čuje novosti. Šuška se nešto o nekom primirju, znate!"

To bi bila zbilja dobra vijest - ako je istinita. Za nas bi sigurno bilo dobro ako bi nas primirje zateklo još na hrvatskom tlu. Ipak, tko će ga znati, pa treba čekati novosti koje će možda donijeti zapovjednik iz Križevaca. Uzeo sam svoj obrok i krenuo natrag do položaja gdje se okupilo više topovođa i vodnika, pa tako i Virag. Neki su s dvogledima otišli do uzvišenog ruba udoline odakle su mogli promatrati što se događa u dolini i u gradu. Dojavili su mi da je za sada sve mirno i da na cesti nema prometa, pa tako ni u željezničkoj stanici ili oko ložionice. Kasnije sam se vratio do osmatračnice, jer sam od tamo imao bolji pogled na dolinu i pošumljeni brežuljak na istočnoj strani.

Negdje sredinom prijepodneva pojavila se jaka lokomotiva dolazeći iz smjera Zagreba. Ovijena oblakom dima kretala se vrlo polako kao da vuče vrlo težak teret. Opazio sam da za sobom vuče neku monstruoznu napravu koja je bila veća i od same lokomotive. Ta je naprava izgledala kao ogromni trnokop, a što je dolazila bliže sve se više čuo neki štropot i kao da se nešto lomi. Trnokop je zaorao svoj moćni kljun među pragove i lomio ih je kao šibice. Pri svom sporom kretanju taj divovski trnokop podizao je na tren tračnice u zrak, pa su se objesile kao crne špagete a na njima su visjeli komadi polomljenih pragova prije nego li je to sve zajedno palo na kamenu posteljicu. To je bilo potpuno uništenje željezničke pruge i kraj veze tim putem sa Zagrebom.

Trnokop tzv. «Schienenwolf» lomi željezničke pragove kao da su čačkalice.

Kada je lokomotiva stigla u stanicu postalo nam je jasno da od sada možemo dalje samo cestom od Križevaca - ali ne više prema Zagrebu. Povlačenje cestom prema Zagrebu nije više bilo moguće! Znači, na drugim cestama prema zapadu biti će velike gužve, a bitnici će biti teško kretati se pored mnogih vozila, vojnih postrojbi i pučanstva u bijegu. Kod svega toga nisam imao odgovora na ono osnovno pitanje, a to je, kada ćemo i kojim smjerom ići dalje? Hoćemo li što uskoro saznati?

“Zastavniče, gledajte tamo prijeko! Vidite li - tamo uz rub šume?” oglasio se je vodnik na dužnosti motrenja. Dograbilo sam telefon i javio Viragu: “Bitnica spremna za vatru!”, te nastavio dvogledom motriti što se događa u šumi na brežuljku istočno od Križevaca. Primijetio sam oblačiće dima iznad krošanja, a malo zatim čule su se i eksplozije bacačkih granata. Pretpostavio sam da se vode borbe negdje oko ceste od Žabna prema Križevcima kojom smo se mi povlačili. Ispod nas na cesti trkom se približavao neki jahač koji se malo kasnije pojavio kod osmatračnice sav zadihan na zapjenjenom konju. “Gospodine, nosim zapovijed da otvorite vatru na šumu uz cestu prema Žabnu. Gađajte s najvećom udaljenosti. Uznemirujuća vatra po svom vlastitom nahođenju i u nepravilnim razmacima.”

To je zbilja bila vrlo čudnovata zapovijed za borbeno djelovanje bitnice. No, već sam se bio navikao na takve zapovijesti, pa sam Viragu javio da ćemo u neredovitim razmacima gađati zamišljene ciljeve ostatkom trofejnih talijanskih granata. Tako je bitnica počela posve nepouzdana gađati, pa nisam, u većini slučajeva, vidio gdje je ili je li uopće granata eksplodirala. Prolazili su sati u toj čudnoj i smrtonosnoj igri, a da pri tome nismo znali što se zapravo događa tamo negdje na navodnoj bojišnici. Ipak, činilo mi se da je ta uznemirujuća vatra postigla svoj cilj, jer nisam kasnije vidio one zlokobne oblačiće da se uzdižu iznad šume. Dolje u željezničkoj stanici je monstruozi trnokop krenuo dalje razarajući sada prugu prema Koprivnici, a nakon što je obavio svoj posao na više kolosijeka u samoj stanici.

Podne je prošlo, a da nismo prekinuli uznemirujuće gađanje nevidljivog nam neprijatelja, pa niti zbog stanke za ručak. Bio sam toliko zauzet tim neobičnim zadatkom da nisam primijetio povećavanje prometa na cestama ispred nas. Mora da je bilo negdje sredinom poslijepodneva, kada mi je Virag javio telefonom što je satnik malo prije naredio. Moramo odmah prestati s tom raskalašenom vatrom i pripremiti se za neposredni pokret. Opet jedna od tih nesuvislih i čudnih zapovijesti koju doznajem na neobičan način. Vrijeme je da opet sam nešto poduzmeš, pomislih! Kako od Viraga nisam ništa više mogao doznati, odlučio sam otići do položaja provjeriti treba li napustiti osmatračnicu. Ostavio sam vodnika i dojavnika s telefonom, te se oprezno uputio šumom natrag do topova.

Polako sam se približio udolini gdje su uz rub šume bili skriveni topovi, te stao zapanjen prizorom koji se tamo odvijao. Na livadi su stajali spremni topovski spregovi da izvuku topove. Oklopna vozila sa streljivom su već bile izvučene i odvožene vjerojatno do ceste. Svuda je vladala opća užurbanost i nemir koji se primjećivao i kod konja. Očito je bilo da svatko nastoji napustiti ovo mjesto i to čim prije.

Potrčao sam natrag viknuti vodniku da odmah napusti osmatračnicu. Vratio sam se do položaja i, uvjerivši se da ovdje nemam više što tražiti, krenuo ubrzanim korakom do salaša. Stvarnost je, ono što sam vidio iz te daljine, potvrdila moje najcrnje predosjećaje. Bastardi ljudskoga roda: zbilja ne misle ni na koga drugoga osim na sebe same i kako bi spasili vlastitu kožu. Opet se nitko nije sjetio posade na osmatračnici i ostavili bi nas tamo bez obavijesti da su se povukli i otišli nekamo!

Sav sam svoj unutarnji bijes iskalio na jednom od vodnika na kojeg sam prvoga naišao. "Tko je zapovjedio da se izvuku topovi? Kako to da o tome nije obaviještena osmatračnica?" bili su moji žučni upiti vjerojatno upućeni posve neodgovornom. "Molim, gospodine, oprostite! Satnik je došao ovamo u velikoj žurbi. Zapovjedio je da se odmah izvuku topovi i krenu na cestu. "

Bijesan zbog tog odgovora osornim sam glasom upitao: "Gdje je Virag? Koliko je prošlo što je satnik to zapovjedio?" i ne pričekavši njegov odgovor potrčah prema položaju stožernog 2. topa. Tamo su se već okupili topovođe i vodnici koji su zapovijedali topničkim vodom, ali nisu primijetili moje približavanje, jer su o nečemu vrlo žučno raspravljali.

Mora da ih je moje raspoloženje upozorilo da bih ih mogao pokositi rafalom iz mog njemačkog šmajsera. Odjednom su zašutjeli da sa strahopoštovanjem slušaju moj pogani jezik: "Do đavla s vama! Što se to događa ovdje? Što je bila posljednja zapovijed vama? Tko je morao o tome obavijestiti nas na osmatračnici? Proklet' bili svi skupa! Svi ste skupa jedna jebena družina! Čuvate samo svoju vlastitu kožu. Kukavice, gadovi, bastardi...".

Sigurno bih nastavio rigati vatru da me nije Virag prekinuo: "Gospodine! Gospon' Zvonko, molim Vas! Smirite se molim! Mi vas nismo zaboravili. Sigurno vas ne bismo tamo ostavili! Molim vas, nemojte nas kriviti zbog toga. Nitko od nas nije znao da vas satnik nije obavijestio o pokretu bitnice. Svi smo bili iznenađeni tom nenadanom zapovijedi da moramo napustiti položaj odmah. Nas je to sve zateklo posve nepripravne i zato smo se ovdje okupili. Zvonko, molim vas lijepo, smirite se!"

Obliven znojem zbog silnog uzbuđenja, nisam ni primijetio da je moj šmajser još uvijek uperen na vlastite ratne drugove. "Virag, ovo je već treći put da se to dogodilo meni. U ime Boga, to je bilo i zadnji put, zapamtite! Jedino što sam znao bila je zapovijed da vatrom uznemirujemo Crvene! A sada, vidi da se dvojica s osmatračnice odmah vrate ovamo i priključe bitnici." Okrenuo sam se i pošao nekoliko koraka u stranu do šume da se malo primirim.

Kakva me je to sila obuzela da dižem oružje na suborce? Što se to događa sa mnom da potežem za smrtonosnim obaračem? Što se to uopće događa u nama svima? Učinilo mi se kao da se sve raspada te brzo prelazi u pravi kaos van svake kontrole. Bježimo u krugu, te nismo u stanju donijeti odluku kamo i kada trebamo ići dalje, te kome se trebamo predati? Postoji li uopće još neka mogućnost da se izvučemo živi iz tog začaranog kruga uništenja? Hoćemo li moći doprijeti do Amerikanaca ili do Engleza i njima se predati u nadi da ćemo kod njih moći spasiti mnoge ljudske živote?

Nema nikakvoga smisla kriviti suborce zbog pogrešaka i propusta slabog ili neodlučnog zapovjedništva. Svi se nalazimo u istom čamcu koji je uvučen u vrtlog vira iz kojega nam više nema izlaska. Neki mi je unutarjni glas govorio da moram pokušati uvesti nekakav red u tu opću pometnju koja je prijetila odnijeti nas s plimom općega bijega i povlačenja. Bilo je dovoljno pogledati prema cesti za Orehovac na kojoj je promet iz Križevaca sada već poprimio razmjere jakog vala ljudi i vozila. Ujedno sam bio siguran i to da više nitko neće moći ići za Zagreb. Je li Zagreb već napustila hrvatska vojska? Jesu li tamo već stigli Partizani? Ako je Zagreb zauzet onda je propala moja posljednja nada da se tamo negdje sakrijem! Pred čime?

Ne znam koja me je sila navela da se vratim do bitnice, te da sam preuzmem zapovjedništvo nad tim uznemirenim skupom. Instinktivno sam predosjećao da postoje izvjesne šanse ako ostanemo na okupu. Moći ćemo se možda nekako izvući iz tog smrtonosnog zagrljaja ako konjski spregovi budu vukli vozila s dovoljno streljiva da si u slučaju potrebe možemo prokrciti put. Koji put? Do koga ili kamo? Odjednom me ovlada misao da treba krenuti s topovima što prije i uvrstiti ih na čelo kolone. Moje su se misli počele formirati u zapovijedi, pa mi se time počeo postupno vraćati moj unutarjni mir.

Sunce je bilo već na zalazu kada su se topovske zaprege svrstale u red pored ceste gdje su već čekala njihova oklopljena kola sa streljivom. Na cesti za Orehovac bilo je već dosta prometa, ali su okupljena teška vozila bitnice sada predstavljala moćnu masu a i vojnu snagu. Tako okupljena vozila mogla su se uključiti u promet u svako doba, odnosno izboriti si slobodan prostor za kretanje na cesti. Osjetio sam veliki umor nadzirući postavljanje vozila u određenom redu da budu spremni svi zajedno uključiti se u promet. Za sve to vrijeme manevriranja vozila do određenog mjesta nije bilo ni traga od našeg satnika, Vlatka ili bilo kojega drugog časnika. Gdje li je naš zapovjednik? Gdje je Greglova satnija? Nisam imao vremena o tome mnogo razmišljati, ali sam bio siguran da su svi negdje u blizini zapovjedništva Zdruga i pukovnika Štira.

Tada se iznenada s desne strane ceste pojavi kolona vozila izlazeći kroz kapiju salaša. Na čelu kolone su bila dobro poznata satnikova kola koja su se nastojala uključiti u promet. Primijetio sam da im to neće uspjeti, pa sam zapovjedio pokret bitnici u predodređenom redoslijedu sa strogim uputama da ne smiju prekinuti lanac ni pod koju cijenu. Gazi i ruši sve što ti stane na put! S tako kompaktnom grupom teških vozila i sa šesteroprezima na čelu bilo je lako uvrstiti se s lijeve strane u tekući promet i izvojevati si dovoljno prostora za kretanje. Zbog našeg iznenadnog manevra morao je promet desnom stranom zastati. Taj tren je kočijaš satnikovih kola iskoristio, te je kroz nastali otvor na desnoj strani projurio kolima i nastavio lijevom stranom da bi nas prestigao. Satnikova su kola slijedila kola sa zaliham, te kuhinja, a Greglovih kola više nije bilo s njima. Jasno, znatno se smanjio broj naših kola jer smo se riješili balasta trofejnih granata i mnogih zaliha.

Pozdravio sam satnika u prolazu i dopustio da zauzme čelo naše kolone dok sam se ja smjestio uz Viraga na kolima, koja je sada vukao Kestenko u paru s nekim drugim konjem. Ovdje sam se osjećao nešto sigurnijim ispred naših

topova i topnika koji su prihvatili moje zapovjedništvo bez proturječnosti. Virag mi je dodao porciju s toplom juhom i povećim komadom kruha, pa sam se zahvalno smjestio na udobnom sjedalu i počeo jesti. Mrak se polako spuštao, a mi smo kretali sporim korakom uspinjući se krivudavom cestom nekuda na zapad. Nakon nekoliko kilometara tom cestom spustila se noć i ništa se više nije moglo razaznati kuda idemo.

Tako je započeo opći egzodus vojske i pučanstva Hrvatske - napuštajući tlo svojih pradjedova te tamne noći od 8. Na 9. svibnja 1945.

* * * * *